

*B. J. Spinoza*  
Spinoza Kring Soest



## **SPINOZA'S POLITIEKE FILOSOFIE**

door Maarten van Buuren

Derde les 21 december 2019

### **De republiek tijdens de 17<sup>e</sup> eeuw**

De staat is niet het eigendom van de vorst., maar een erfgoed.

Maarten illustreert dat met het recente voorbeeld van het erfgoed van prinses Juliana. Zij ontving destijds een aantal schilderijen van een schilder als dank voor de toelage die hij van de staat had gekregen. De toelage kwam van de staat, dus de schilderijen horen aan de staat en dus niet tot het privébezit van Juliana.

In de 17<sup>e</sup> eeuw heerste er een onstabiele situatie wat leidde tot grote verwarring.

De Bartolomeusnacht en de Bloedraad van Alva waren twee wreedheden van de vorst tegen zijn onderdanen waar het volk tegen in opstand kwam. Er verschenen diverse traktaten o.a. van de Hugenoten, waarin de vraag werd gesteld of de vorst mocht beschikken over het lot van zijn onderdanen.

In 1588 riepen zeven opstandige provincies van het Bourgondische Rijk zich uit tot de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. 'Republiek' betekende dat de zeven provincies het gezag van Filips II verwierpen en zich onafhankelijk verklaarden. 'Republiek' was geen aanduiding van een bepaalde staatsvorm. 'Republiek' kon verwijzen naar alle mogelijke staatsvormen, democratie, aristocratie en in principe zelfs monarchie. Het ontbreken van een grondwet waarin de staatsinrichting was vastgelegd leidde in staatkundig opzicht tot grote problemen. De staatsvorm van de Republiek was van meet af aan onduidelijk en ze bleef dat tot de val van de Republiek in 1795. Interne machtsverschuivingen leidden er tijdens de 17<sup>e</sup> eeuw toe dat het bewind nu eens de aard had van een 'republiek' (op te vatten als een soort aristocratie-democratie) onder Oldenbarnevelt en Johan de Witt, dan weer van een monarchie onder de stadhouders Maurits, Frederik Hendrik, Willem II en Willem III.

# B. J. Spinoza

## Spinoza Kring Soest

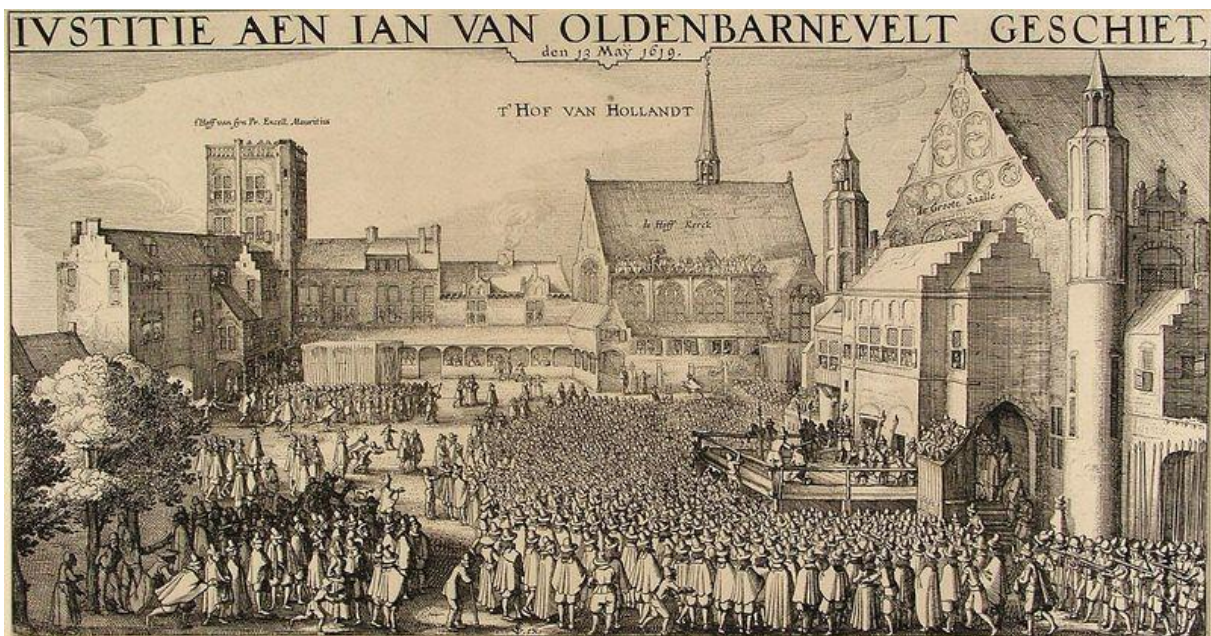


*Johan van Oldenbarnevelt*



*Prins Maurits*

De samenwerking tussen Oldenbarnevelt en Maurits was aanvankelijk goed, maar onttaarde in een conflict dat uitmondde in de terechtstelling van Oldenbarnevelt in 1619. Dit was een ongehoorde daad, want Oldenbarnevelt had niets misdaan. Hij was een groots staatsman, die in de tachtigjarige oorlog o.a. het 12-jarig bestand wist te bewerkstelligen. Maar zijn onthoofding was het rechtstreekse gevolg van de staatsgreep van Maurits. Die zette daar ook haast achter, want een dag na het uitspreken van het vonnis werd de terechtstelling al voltrokken.



Er was dus een bestuurlijke chaos in de republiek.

De Zeven Verenigde Nederlanden waren nooit officieel als staat uitgeroepen en men besloot onder het bewind van Filips II de handen ineen te slaan met een verdedigingsverdrag. De

# B. J. Spinoza

## Spinoza Kring Soest



zuidelijke provinciën verenigden zich in de Unie van Atrecht en de noordelijke provinciën in de Unie van Utrecht.

In de Unie van Utrecht verklaarden de zeven noordelijke provinciën dat ze elkaar zouden beschermen alsof ze één staat waren, terwijl ze tegelijkertijd elkaars soevereiniteit zouden blijven respecteren. Een contradictie, want wie heeft bij één staat met zeven soevereine provincies het laatste woord? De Staten Generaal of de provincies? Elk voorstel gaf discussies tussen de provincies en leidde tot chaos. Deze vraag werd nooit opgelost en als we naar het huidige discussies tussen de provincies over het stikstofbeleid van bouwers, boeren en milieubewegingen kijken is die situatie nog steeds hetzelfde.

Het is ook typisch Nederlands.

De Franse socioloog Philippe d'Iribarne vergelijkt hierin de staatscultuur van ons land met die van Frankrijk. In Frankrijk bepaalt de president en volgt het volk, waardoor besluiten snel worden uitgevoerd en in het Nederlandse poldermodel wordt per provincie gekeken en eindeloos discussie gevoerd, die bijna nooit tot een eensluidend besluit leiden, waardoor ze geen stap vooruit komen.

In het boek: *Allemaal andersdenkenden* zegt hij hierover:

*Het vaak sterk emotionele karakter van hiërarchische relaties in Frankrijk is intrigerend. Er bestaan zeer uiteenlopende gevoelens tegenover superieuren. Of ze nu aanbeden of gevreesd worden; het gaat altijd met dezelfde intensiteit. Deze situatie is verre van universeel. Wij treffen haar niet aan in Nederland noch in de Verenigde Staten.*

Nederland was eind 16<sup>e</sup> eeuw noodgedwongen zelfstandig geworden omdat ze in Elisabeth van Engeland, de Hertog van d'Anjou en Hendrik II geen vervanger konden vinden. Die geen interesse omdat ze geen conflict wilden met Filips II.

Hierop stelde Nederland in 1581 het Plakkaat van Verlatinghe op, waarin de koning als staatsambtenaar werd gezien en bij wanprestatie ontslagen kon worden. Het steunde op Vindicatae; we verlaten de koning, maar blijven een monarchie.

In 1588 verscheen de laatste onafhankelijkverklaring: de Corte Vertoninghe van Francois Vranck met als kern dat niet de vorst, maar de provincies soeverein zijn.

De provincies waren onderling sterk verdeeld.

De provincie Holland (Noord- en Zuidholland) was een zeevarende natie en daarmee machtiger en rijker dan alle andere provincies tezamen. Amsterdam bracht 60% van alle kosten op en hoewel Friesland, Gelderland en Utrecht bij besluiten vaak roet in het eten gooide (Drenthe stelde niets voor en Zeeland deed maar een beetje mee), gaf Holland bij besluiten vaak de doorslag. (twee stemmen tegenover de ander zes die ieder een of een halve stem hadden)..

Door de tegenstrijdigheden en onevenwichtigheid was er voortdurend een politiek koehandel.



# B. J. Spinoza

## Spinoza Kring Soest



Nederland werd echter gered door de genieën Oldenbarnevelt en de gebroeders de Witt, die met die 60% hun belangen goed konden uitspelen.

De Witt kon als zeven provincies meer invloed uitoefenen dan als Staten Generaal en verbood daarom de ambassadeurs in Engeland om Nederland als eenheid te vertegenwoordigen.

Maurits functie als stadhouder was opgehouden te bestaan. Een stadhouder is een plaatsvervanger van de koning en de koning hadden we eruit gegooit. Hij werd nu opperbevelhebber van het leger. Elke provincie droeg bij aan defensie dus waren er zeven verschillende legers met dus zeven generaals en vijf verschillende vloten met vijf admiraals. Deze beide functies werden toevertrouwd aan de staat en daardoor moest er een opperbevelhebber komen. Maurits was als opperbevelhebber echter verantwoording schuldig aan de Staten Generaal, die werd vertegenwoordigd door Van Oldenbarnevelt. Hij kon dus niets zonder diens toestemming doen. De slag bij Nieuwpoort gaf dan ook een conflict tussen deze twee. Van Oldenbarnevelt gaf het bevel de Spanjaarden in de pan te hakken en Maurits vond dat hij met zijn leger dan te ver van Nederland weg was, de aanvoerlijnen te lang waren en het land onbeschermd achterbleef. Van Oldenbarnevelt drong echter aan en stuurde Maurits er toch heen. Als Staten Generaal ging hij in het kielzog mee voor tussentijds overleg, die uitmondde in hooglopende ruzies. Er werden zware verliezen geleden en de slag werd alleen gewonnen door de inventieve handeling van Maurits om zijn mobiele artillerie over het strand terug te trekken en op het juiste moment terug te slaan. De roem die Maurits hiermee vergaarde gaf hem de mogelijkheid om Van Oldenbarnevelt in een kwaad daglicht te zetten. Hij beschuldigde hem van inbreuk op zijn recht als opperbevelhebber, omdat hij, ondanks zijn bezwaren door de Staten-Generaal onder leiding van Van Oldenbarnevelt er toch heen was gestuurd. Hij wees op alle bezwaren die hij vooraf kenbaar gemaakt had en zag zichzelf als degene die de Republiek van de ondergang had gered bij de Slag van Nieuwpoort. De vertrouwenscrisis tussen Maurits en Van Oldenbarnevelt zou nooit meer volledig goed komen en uiteindelijk mede aanleiding zijn voor de veroordeling en terechtstelling van de laatste in 1619.



*Frederik Hendrik*

# B. J. Spinoza

## Spinoza Kring Soest



In 1625 volgde Frederik Hendrik zijn overleden halfbroer Maurits op. Hij was kapitein-generaal en admiraal-generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Vanwege zijn succesvolle belegeringen kreeg hij de bijnaam 'stedendwinger'. De Republiek was tijdens zijn gehele leven verwickeld in de Tachtigjarige Oorlog met het Spaanse Leger van Vlaanderen. Als legeraanvoerder gaf hij, evenals Maurits, de voorkeur aan het belegeren van steden en het mijden van veldslagen. De geduchte veldheer veroverde op die manier onder andere Groenlo, Maastricht, Schenkenschans, Breda en Hulst. Zijn grootste overwinning was die van 's-Hertogenbosch in 1629.

Als staatsman had hij te maken met het in de tijd van Maurits ontstane binnenlands conflict tussen de remonstranten en de contraremonstranten, dat protestanten in het hele land verdeelde. Behendig bleef hij een positie in het midden innemen om beide partijen afhankelijk van hem te houden en verschilde hierin met zijn voorganger. Na het beleg van Breda in 1637 kregen de remonstranten de overhand in Holland en door de op handen zijnde vrede werd het voor de stadhouder moeilijker de oorlog gefinancierd te krijgen. Een jaar na zijn dood kwam met de Vrede van Münster een eind aan de oorlog met Spanje.

Op persoonlijk vlak vond hij het belangrijk zijn prestige en vorstelijke allure in Europa te verhogen. Hij liet grootse paleizen bouwen, had een uitgebreide kunstverzameling en hield uitbundige feesten.



*Willem II*

Fredrik Hendrik werd opgevolgd door zijn zoon Willem II.

Die trouwde op 14-jarige leeftijd met de negenjarige Maria Henriëtte Stuart, de oudste dochter van koning Karel I van Engeland.

Willem was in veel opzichten een ambitieuze en niet steeds diplomatieke man. Hij had nog als laatste der stadhouders oog voor alle zeventien Nederlanden en had daarmee voor de tijd waarin hij aantrad grote plannen. Hij constateerde in de Republiek der Verenigde Nederlanden te veel particularisme en verdeeldheid en zag kansen het land tot een meer gecentraliseerd, calvinistisch land te maken met hemzelf in een spilfunctie, mogelijk als

*B. J. Spinoza*

## Spinoza Kring Soest



monarch. Hij steunde daarbij op de orthodoxe calvinisten en kwam al gauw in conflict met de op financiële belangen gerichte staatsgezinden. Hij was het in toenemende mate oneens met de politiek van religieuze tolerantie die zijn vader toepaste voor de veroverde Generaliteitslanden, waar de bevolking grotendeels rooms-katholiek wenste te blijven. Willem droeg zijn steentje bij tijdens de Tachtigjarige Oorlog, waarbij de Hinderlaag bij Bergen op Zoom (1643) zijn eerste wapenfeit was. De vredesbesprekingen met de Spaanse koning waren geheel niet naar zijn zin, maar zij waren al te ver gevorderd om nog tot staan gebracht te worden toen zijn vader in 1647 stierf. Ook zijn moeder speelde daarbij een rol. Zij werd voor derving van inkomsten bij vrede schadeloos gesteld. Oppositie tegen de ratificatie van de Vrede van Münster kwam van Zeeland. Willem adviseerde tevergeefs de andere gewesten ook tegen te stemmen. Daarna verliet hij Den Haag om vooral zijn onmacht tegenover het gewest Holland te verbergen.

In juli 1650 probeerde Willem dit vacuüm in zijn voordeel te beslechten. Samen met Willem Frederik van Nassau-Dietz, stadhouder van Friesland, bereidde hij een staatsgreep voor die tot doel had de rol van de Staten-Generaal te versterken en de macht van het gewest Holland te breken. Eerst was er een propaganda-veldtocht. Er werd in Holland een vervalst geschrift uitgegeven dat later bekend stond als De elf artikelen. Daarin stond dat in geval van een Engelse burgeroorlog de regenten het parlement van Engeland - dat zojuist Willems schoonvader Karel I had laten onthoofden - zouden steunen met militaire troepen. Ook de Zuid-Nederlandse ('Spaanse') regering in Brussel had alle reden te voorkomen dat Willem de vrede zou breken. Toch gaven de Staten-Generaal de Prins een bezending voor de voornaamste steden in het gewest Holland.

Een aantal tegenstanders werd aangehouden, zoals admiraal Witte de With. Hij werd in de Haagse Voorpoort gevangengezet, ondanks zijn dertig jaar trouwe dienst. Zes Statenleden werden 30 juli gearresteerd in het stadhoudelijk kwartier aan het Binnenhof, net als Van Oldenbarnevelt in 1618 door prins Maurits. Het zestal werd opgesloten op Slot Loevestein, onder wie Jacob de Witt (vader van de latere raadpensionaris van Holland Johan de Witt) en de burgemeesters van Haarlem, Delft, Hoorn en Medemblik. Willem kreeg geen steun van Zeeland en Holland om in naam van de Staten-Generaal in te grijpen en eenzijdig legereenheden te ontbinden. De prins trok met zijn leger van Dordrecht naar Delft en Amsterdam. Een deel van de troepen, onder Cornelis van Aerssen en Frederik van Dohna, verdwaalde in de nacht van 29 op 30 juli op de hei bij Hilversum door onweer en slecht zicht. Een postbode bracht burgemeester Cornelis Bicker van de bedreiging op de hoogte. Poorten werden gesloten, bruggen opgehaald, de schutterij gemobiliseerd en kanonnen naar de wallen gesleept. Hoewel de verrassingsaanval op Amsterdam zo mislukte, kreeg de Prins wel zijn zin. Cornelis de Graeff kreeg van Willem te horen dat Cornelis Bicker en zijn broer Andries Bicker uit de Amsterdamse vroedschap moesten verdwijnen, wat gebeurde. Maar binnen een jaar waren de gebroeders Bicker in hun ambten hersteld. De Loevesteinse factie werd

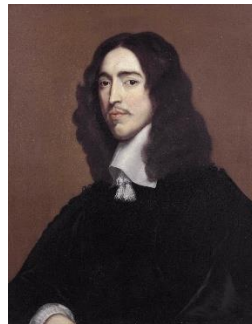
# B. J. Spinoza

## Spinoza Kring Soest



vrijgelaten. Deze poging tot een staatsgreep en aanval op de grote handelsstad Amsterdam maakte in heel Europa een slechte indruk.

In oktober, na een jachtpartij op de Veluwe, kreeg de prins koorts. Hij bleek aan pokken te lijden en op 6 november stierf hij op 24-jarige leeftijd. Acht dagen later werd zijn erfgenaam geboren, de latere stadhouder Willem III. De Staatsgezinden maakten gebruik van de verwarring in het vijandelijke orangistische kamp. Er was in Holland en Zeeland inmiddels een grote meerderheid ontstaan die geen stadhouder meer wenste, en deze gewesten sleepten Utrecht mee: het Eerste Stadhouderloze Tijdperk was geboren.



*Johan de Witt*

Tijdens het Eerste Stadhouderloze Tijdperk was Johan de Witt negentien jaar lang raadpensionaris van het gewest Holland en daarmee de belangrijkste politicus van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Hij was tevens een begenadigd wiskundige, die beschouwd wordt als een van de grondleggers van de verzekeringswiskunde.

De Witt stamde uit de regentenfamilie en was getrouwd met Wendela Bicker, de dochter van Jan Bicker. De Witt was een groot voorstander van het stadhouderloze tijdperk en noemde het de periode van "De Ware Vrijheid". Beslissingen die de hele Republiek aangingen, werden door regenten van de zeven provincies gezamenlijk genomen, weliswaar op basis van meerderheid van stemmen, maar onder strakke leiding van Holland. Bij erg belangrijke zaken diende er eenstemmigheid te zijn. De provincies zelf bleven autonoom, evenals de steden. Bij De Witt stonden veiligheid en welvaart voorop en onder zijn bewind onderging Nederland kolossale veranderingen. De Witt bleek een ijverig politicus. Zo had hij in 1668 geteld dat hij als raadpensionaris 22.191 vellen aan resoluties had volgeschreven. Dat was ruim vier keer zoveel als zijn voorgangers. De Witt regelde in overleg met zijn broer Cornelis dat de staatsgezinde regenten in de belangrijkste steden de touwtjes strak in handen hielden en hun posten niet overdeden aan Orangisten. De Witt leefde zuinig en zo regeerde hij ook. Overal probeerde hij op te besparen, behalve op de zeevloot die uitgroeide tot de sterkste ter wereld.

*B. J. Spinoza*

## Spinoza Kring Soest



In het begin van zijn raadpensionarisschap lukte het hem de rente op de staatsobligaties terug te brengen van vijf naar vier procent. Het geld dat hij overhield, besteedde hij aan de afbetaling van de schulden uit de Tachtigjarige Oorlog die in 1648 beëindigd was. Hij was een meester in het sluiten van akkoorden. Onder zijn leiding werd met Engeland in 1654 de Vrede van Westminster gesloten, door een geheim bijvoegsel te aanvaarden, de Akte van Seclusie. Daarin beloofden de Staten van Holland, waaronder De Witt, De Graeff, en admiraal Jacob van Wassenaer Obdam dat zij nooit een nakomeling van Willem II tot stadhouder van Holland zouden benoemen, dit voornamelijk om landvoogd Oliver Cromwell tegemoet te komen. Deze had immers koning Karel I van Engeland afgezet en laten onthoofden, wiens dochter Mary getrouwd was geweest met stadhouder Willem II, van wie zij een week na zijn dood een zoon baarde. Cromwell vreesde dat een oranjeheerser de Stuarts op de troon zou kunnen helpen. De Witt wist dat de andere provincies zo'n bepaling niet zouden accepteren. Het vredesoverleg dreigde in een impasse te komen als hij de geheimhoudingstruc niet zou gebruiken. De Staten-Generaal ratificeerden het verdrag zonder zich van de geheime akte bewust te zijn en Engeland was bereid te ratificeren nadat de Staten van Holland de akte aanvaard hadden.

In de Republiek vonden velen – het geheim kon niet al te lang bewaard blijven – dat de clause verdacht veel in het voordeel van De Witt uitwerkte, wiens vader Jacob door Willem II gevangen was gezet. Er werd openlijk de verdenking geuit dat hijzelf de bedenker was. Met veel moeite wist De Witt hem aanvaard te krijgen, in een redevoering die bekend is geworden als de Deductie van Johan de Witt, maar dat gebeurde wel ten koste van nieuwe maatschappelijke onrust.

De Akte van Seclusie werd in 1660 ongeldig verklaard, nadat Cromwell het veld had moeten ruimen voor koning Karel II. Daarom volgde in 1667 een nieuwe akte, het Eeuwig Edict, dat het stadhouderschap in het graafschap Holland voor altijd afschafte. De andere zes provincies weigerden te volgen. Er werd een compromis bereikt, waarin werd vastgelegd dat het stadhouderschap in de andere zes provincies onverenigbaar was met dat van kapitein-generaal, de opperbevelhebber van het Staatse leger. Aangezien bij de aanstelling van een stadhouder voor de hele Republiek alle zeven provincies toestemming moesten geven, was met de weigering van Holland om er ooit nog eens een te benoemen, het stadhouderschap in feite afgeschaft.

Met Engeland en Zweden werd op 23 januari 1668 de Triple Alliantie gesloten. Daarin was vastgelegd dat de drie landen elkaar militair zouden steunen als Frankrijk een van hen aanviel. De Witt wilde desondanks geen breuk met de zonnekoning. Daarom werd afgesproken bij Spanje erop aan te dringen een aantal steden in de Spaanse Nederlanden aan hem af te staan. Pas als Lodewijk XIV dit zou afwijzen en zou aanvallen om het hele gebied in handen te krijgen, zouden de drie landen met militair geweld optreden tegen Frankrijk.



B. J. Spinoza

## Spinoza Kring Soest



Speciaal op verzoek van De Witt werd die laatste afspraak opgenomen in een geheime clause omdat hij de Fransen niet voor het hoofd wilde stoten. Wat De Witt niet wist, was dat Karel II het verdrag slechts was aangegaan om alle Nederlands-Franse banden voorgoed te verbreken. Een maand na de sluiting ervan verkapte hij de zonnekoning de details over de geheime clause, die daarop – belust op wraak – met de Engelsen het in het geheim gesloten Verdrag van Dover sloot, waarin bepaald werd dat gezamenlijk de Nederlandse Republiek zou worden aangevallen.

Hierop begon in 1672 de Hollandse Oorlog met een Engelse en Franse oorlogsverklaring aan de Republiek. De Republiek had een ijzersterke oorlogsvloot en wist een gecombineerde aanval over zee van Engeland en Frankrijk af te slaan, maar het landleger was verwaarloosd; de Republiek dreigde volledig onder de voet te worden gelopen. Veel steden in het oosten van het land en zelfs Utrecht hadden zich zonder slag of stoot overgegeven. Dat gaf bij de bevolking in de provincie Holland de indruk dat er sprake was van verraad.

Om Holland tegen de oprukkende legers te verdedigen, werd voor het eerst gebruikgemaakt van de Waterlinie. Talrijke polders werden onder water gezet. Dat leidde tot grote onrust op het platteland. Het feit dat de polders slechts zeer langzaam vol liepen met water veroorzaakte paniek in de steden. Plunderende boeren verergerden de situatie. De zegswijze indertijd was dat het volk redeloos, het land reddeloos en de regering radeloos was. De Staten-Generaal ging tegen de zin van De Witt vredesonderhandelingen aan met Frankrijk, maar het volk zag ook dat als verraad en gaf De Witt de schuld. Het jaar 1672 zou de Nederlandse geschiedenis ingaan als het rampjaar met daarin de lynchpartij van Johan en Cornelis de Witt.

Hoewel vaak aangenomen wordt dat deze lynchpartij in opdracht van Willem III is gebeurd, greep deze pas na de dood van de gebroeders de Witt naar de macht.

Dit was het kader waarbinnen Spinoza's politieke theorie zich ontwikkelde en het TP is verschenen.

Het TP is het antwoord op deze turbulente gebeurtenissen en het ten gronde gaan van de ware vrijheid van Johan de Witt. Het is echter ook een kritiek op het achteraf naïeve buitenlandse beleid van Johan de Witt dat te log en te traag was voor snelle besluiten. Toch onderschatte De Witt niet dat Nederland, ondanks zijn machtige handelspositie, maar een klein landje was. Hierin was hij beslist niet naïef.

De toon van het TP is ook niet een ach en wee dat we het ideale staatsstelsel kwijt waren geraakt. Spinoza pleit hierin voor een gemengd bewind en maakt hierin onderscheid tussen de staat en de drie staatsvormen. De staat is zoals we in de eerste les al leerden een organisch geheel, zoals het lichaam van de mens, die uit onderdelen bestaat, die met elkaar samenhangen en de ratio is, hoewel niet zichtbaar, hierin uiterst belangrijk en was de grondslag waarop Spinoza doorredeneerde.

*B. J. Spinoza*  
Spinoza Kring Soest



*Soest, 21 december 2019*

*Gonny Pasman – Sakkers*

*Verslag gescreend en goedgekeurd door Maarten van Buuren*

*Delen van de tekst uit de inleiding van Maarten van Buuren zijn hierin overgenomen.*

*Verkorte beschrijvingen van Maurits, Frederik Hendrik, Willem II en Johan de Witt komen uit Wikipedia.*